

УДК 811.124'06'366+811.14'02

ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ ДАВНЬОГРЕЦЬКИХ СЛОВОТВОРЧИХ ЕЛЕМЕНТІВ У ЛАТИНСЬКІЙ МЕДИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Гуцол М.І., Савчук Г.О.

Івано-Франківський національний медичний університет

У статті досліджено механізми відображення грецьких словотворчих елементів у латинській мові (на матеріалі латинської медичної термінології).

Ключові слова: латинська медична термінологія, грецькі словотворчі елементи, транслітерація, клінічний термін.

Сучасна медична термінологія – поняття комплексне, до її складу входить кілька сотень тисяч слів і стійких словосполучень, які складають термінологічну базу цілого ряду медико-біологічних дисциплін. Це природно сформована терміносистема, яка має багатовікову традицію. Характерна її особливість – використання латинської та грецької мов для утворення термінів. Один з найбільш значних розділів медичної термінології – клінічна термінологія. Вона поєднує назви галузей медичної науки, симптомів, хвороб, синдромів, функціональних реакцій, рефлексів, морфологічних порушень і методів досліджень. На відміну від анатомічної термінології, яка оперує в основному латинською лексикою, основу клінічної складають слова грецького походження. Поряд зі словами чисто грецького або латинського походження у клінічній термінології зустрічаються терміни-гібриди, утворені одночасно з грецьких та латинських компонентів [8, с. 271].

Постановка проблеми. При вивченні латинської медичної термінології студенти медичних вузів стикаються з проблемою правильного написання грецьких дублетів та словотворчих елементів латинською мовою. На нашу думку, лише знання грецьких букв та загальних правил їх передачі на письмі, вміння читати надрядкові знаки і дифтонги грецької мови допоможе студентам уникати помилок при читанні та написанні клінічних термінів. **Метою** нашого дослідження є формування у студентів практичних навичок грамотного написання та вимови грецьких словотворчих елементів, що сприятиме всебічному розвитку термінологічного апарату майбутнього фахівця у сфері медицини. **Об'єктом** дослідження є грецькі словотворчі елементи (корені, суфікси, префікси, терміноелементи), які служать засобом для утворення клінічних термінів. **Предметом дослідження** є механізми відображення грецьких словотворчих компонентів у латинській мові.

Медичну термінологію фактично започаткувала праця давньогрецького вченого Гіппократа «Corpus Hippocraticum». Грецька мова включно до кризи античного світу виконувала функцію міжнародної мови медицини. Ще М.В. Ломоносов підкреслював її виняткове значення для задоволення потреб наукової термінології, зазначаючи: «для термінів у багатьох науках: у фізиці, у хімії, в астрономії, й особливо в анатомії, у ботаніці та й у всій медицині грецька мова дуже потрібна» [4, 220]. Оскільки грецька та латин-

ська мови були двома розвиненими індоєвропейськими мовами та взаємодіяли територіально й історично, знаходячись у постійному контакті, медичні найменування, яких не вистачало в грецькій мові, запозичалися нею з латинської, а грецькі за походженням слова зазнавали впливу латинської мови. Часто первинно латинські слова дублювалися латинізованими грецькими запозиченнями, що й сьогодні впливає на склад медичного термінологічного лексикону Терміни, запозичені з латинської та грецької мов, як правило, представлені цілими групами різноманітних термінологічних систем.

Слова грецького походження є термінологічною базою для всіх клінічних дисциплін. Вивчення клінічного терміна засноване на аналізі окремих компонентів, що називаються терміноелементами. Терміноелементом називається будь-який словотвірний елемент (корінь, основа, префікс, суфікс), який, володіючи стабільним значенням, створює терміни різного смислу. У більшості слів терміноелементи є смисловою опорою, необхідною для розуміння терміна. Тільки в деяких випадках загальне значення терміна складається з окремих значень терміноелементів.

Переважна більшість дослідників зосереджують свою увагу на питанні відображення грецьких та латинських запозичень в українській мові, цьому питанню присвячено ряд вітчизняних публікацій [6, 7]. Серед закордонних публікацій слід відзначити розділ «Fundamentals of Medical Etymology» у словнику Dorland's Illustrated Medical Dictionary, у якому досить детально опрацьовано досліджуване нами питання [2].

Розпочнемо з розгляду транслітерації грецьких надрядкових знаків у латинській мові. У грецькій мові слова, що починаються з голосного, дифтонга чи приголосного р (rho) мають придих (*spiritus*) над початковою голосною, над другим компонентом дифтонга чи над р (rho). Розрізняють густий (*spiritus asper*) і тонкий (*spiritus lenis*) придих.

Густий придих позначається значком (´) над голосним, він показує, що склад починається з аспірації, яка у латинській мові транслітерується через h. Тому ми пишемо hydr-; hupn-; hyster-; hygr-; hyper-; huro-, оскільки латинському hu- у всіх вище наведених випадках відповідає давньогрецьке ú (іпсилон з густим придихом). Так, латинському hemi- відповідає грецьке ήμι – *niv*, *наполовину*, hepat- ← ήπαρ, ήπατο-τό – *печінка* (у наведеному грецькому іменнику зустрічаємо літеру eta з густим придихом); hom (o)- ← ὁμός – *одна-*

ковий, рівний (грецький прикметник починаються з голосної літери омікрон з густим придихом).

Натомість тонкий придих, який позначається знаком (') показує відсутність аспірації, на письмі у латинській мові він не відображається, наприклад: a ← ἄ: -algia ← ἄλγος, εως τό - біль, страждання, aden- ← ἀδήν, ένος, ό або ή - залоза, andr- ← ἀνήρ, άνδρός, ό - чоловік, acu-, acus- ← ἀκουστικός - слуховий; e ← έ: erythr (o)- ← έρυθρός - червоний, -ectasia ← έκτασις, εως ή - розтягнення, -ectomia ← έκτομή ή - вирізання; i ← i: idio- ← ίδιος - свій, власний, ileo- ← ίλεός ό - досл. нора, -iatria ← ιάτρεύω - лікувати; o ← ό: odyn (o)- ← όδύνη ή - біль, страждання, odont (o)- ← όδούς, όδοντ- ό - зуб; -orsia ← όρσις, εως ή - органи зору, zip, orth (o)- ← όρθός - правильний, прямий, orex- ← όρεξις, εως ή - апетит.

Як зазначалось вище, придих також ставиться над приголосним ρ, на початку слова - густий придих (ρ), у середині слова над двома літерами ρ, що стоять поруч ставиться тонкий придих над першою і густий придих - над другою - ρρ. У латинській мові придихи над ρ не вимовляються, однак на письмі передається через диграф rh, якщо стоїть на початку слова, наприклад, rhin (o)- ← ρίς, ρίνας ή - ніс. Винятки складають терміни типу garhe- ← ραφή ή - шов і rachis- ← ράχις, εως ή - спина, в яких придих зникає під впливом h у наступному складі. Подвійне ρρ передається через rrh, наприклад: -rrhagia ← ρράγια.

Перейдемо до розгляду позначення так званих подвійних грецьких приголосних (φ (phi), ψ (psi) та ξ (ksi) у латинській мові).

Давньогрецька приголосна φ (phi) передається в латинській мові через диграф ph: amph (i)- ← ἀμφί - з обох сторін, навколо, nephr (o)- ← νεφρός ό - нирка, -phagia ← φαγεῖν - їсти, pharmaco- ← φάρμακον - ліки, отрута, phleb- ← φλέψ, φλεβός ή - вена, physi- ← φύσις, εως ή - природа, -philia ← φιλία ή [φίλέω] - любов, -sphugmia ← σφυγμός ό - пульс, -phobia ← φόβος ό - страх, typhl- ← τυφλός - сліпий, encerephal- ← ένκέφαλος ό - головний мозок, omphal- ← όμφαλός ό - пупок, troph- ← τροφή ή - їжа, харчування, -graphia ← γράφω - писати.

Грецька приголосна літера ψ (psi) у латинській мові на письмі позначається через буквосполучення ps: -tripsia ← τρίψις, εως ή - тертя, розтирання, psych- ← ψυχή ή - дух, душа, -orsia ← όρσις, εως ή - zip, pseud- ← ψεύδος, εως τό - обман, -persia ← πέψις, εως ή - травлення, -dipsia ← δίψα ή - спрага.

Грецька приголосна ξ (ksi) транслітерується через x: -rexia ← πῆξις, εως ή - скріплення, tox- ← τοξικόν τό - отрута для стріл, xen- ← ξένος - чужий, xanth- ← ξανθός - жовтий, xer- ← ξηρός - сухий, xiph- ← ξίφος, εως τό - меч, -praxis ← πράξις, εως ή - справа, дія, -rrhexis ← ρήξις, εως ή - розрив, тріщина.

Латинському диграфу ch відповідає грецька приголосна χ (xi): brachy- ← βραχύς - короткий, onych (o)- ← όνυξ, όνυχο- ό - ніготь, orch-, orch- ← όρχις, ιος ό - яечко, chondr- ← χόνδρος ό - хрящ, chole- ← χολή ή - жовч, chron- ← χρόνος ό - час, chir- ← χείρ ή - рука, кисть, -chylia ← χυλός ό - сік, chlor- ← χλωρός - зелений, trich- ← θρίξ, триχ (o)- ή - волосина, cheil- ← χείλος, εως τό - губа, pachy- ← παχύς - товстий, масивний, dolich- ←

δολίχος - довгий, chrom-, chromat- ← χρώμα, ατος τό - колір, ichthy- ← ιχθύς, υος ό - риба.

Грецький приголосний θ (teta) в латинській мові на письмі позначається диграфом th: ophthalm (o)- ← όφθαλμός ό - око, gnath (o)- ← γνάθος ή - щелепа, erythr (o)- ← έρυθρός - червоний, -asthenia ← άσθένεια ή - безсилля, слабкість, arthr (o)- ← αρθρον τό - суглоб, therm- ← θερμη ή - спека, тепло, orth (o)- ← όρθός - прямий, правильний, -lithus ← λίθος, ου ό - камінь, anthrop- ← άνθρωπος ό - людина, ornith- ← όρνις, όρνιθος ό - птах, -therapia ← θερπάλεύω - лікувати, thanat- ← θάνατος ό - смерть.

Зазвичай грецький приголосний κ (каппа) в латинській мові передається через c: -acusia ← ἀκουστικός - слуховий, carcin (o)- ← καρκίνος ό - зоол. рак або краб, cry (o)- ← κρύος, εως τό - холод, мороз, cycl- ← κύκλος ό - коло, dacry (o)- ← δάκρυ τό - слеза, -dactyl (o)- ← δάκτυλος ό - палець, galact (o)- ← γάλα, γαλακτ- τό - молоко, macr (o)- ← μακρός - довгий, -malacia ← μαλακία ή - м'якість. Деякі грецькі словотворчі елементи у латинській мові отримали подвійне написання, тобто κ → c/k: leuc-, leuk- ← λευκός - білий, cephal-, kephal- ← κεφαλή ή - голова, glyc-, glyk- ← γλυκός - солодкий. Ряд грецьких еквівалентів у латинській мові зберегли k: kerat- ← κέρας, κέρατος τό - ріг, kines- ← κίνησις, εως ή - рух, kyph (o)- ← κυφός - зігнутий.

Грецькі буквосполучення γ + проривні γ або κ → γγ або γκ у латинській мові передаються через буквосполучення ng та nc (інколи nk) відповідно: angi (o)- ← άγγειόν τό - судина, порожнина, ankyl-, ancyl- ← άγκύλος - кривий, вигнутий, laryng (o)- ← λάρυγξ, λаруγγ- ό - гортань, mening (o)- ← μῆνιγξ, μηνιγγ- ή - оболонка мозку, onco- ← όγκος ό - грудка, шматок, pharyng (o)- ← φάρυγξ, фаруγγ- ό - горло, глотка, salping (o)- ← σάλπιγξ, салπιγγ- ή - труба, ріжок.

В продовження розглянемо транслітерацію дифтонгів грецької мови. Серед медичних термінів найчастіше зустрічаються слова з такими грецькими дифтонгами, які являють собою сполучення короткого голосного (α, ο, ε) з і або υ: αι (ай); ει (ей); οι (ой); αυ (ав); ευ (ев); ου (у).

Грецький дифтонг αι на латинському ґрунті передається через дифтонг ae: aesthesia- ← αἴσθησις, εως ή - відчуття, aeti- ← αίτια ή - причина, haem, haemat- ← αίμα, αίματ- τό - кров, -raedia ← παιδιά ή - гра, gynaec- ← γυνή, гynaик- ή - жінка. Грецький дифтонг ει відповідає латинському і рідше ei (інколи можливими є обидва варіанти написання): -asthenia ← άσθένεια ή - безсилля, слабкість, chir (o)-, cheir (o)- ← χείρ, χειρο- ή - рука, cheil (o)- ← χείλος, εως τό - губа, lei (o)- ← λείος - гладкий, рівний. Латинському дифтонгу oe відповідає грецький οι: -oesophago- ← οἰσοφάγος ό - стравохід, homoeo- ← όμοιος - подібний, схожий.

Грецьке ου у латинській мові передається через u: ur- ← ούρον τό - сеча. Дифтонг αυ → au: aut (o)- ← αύτο- - сам, glauc (o)- ← γλαυκός - світло-синій, блакитний. Грецькому ευ відповідає латинський дифтонг eu: neur- ← νεῦρον τό - сухожилок, волокно, leuc-, leuk- ← λευκός - білий, pseud- ← ψεύδος, εως τό - обман, pleur- ← πλευρόν τό - бік, pneum- ← πνεύμων, onos ό - легені, -geusia ← γεῦσις, εως ή - смак.

Грецька літера υ (іпсилон) транслітерується через у, крім дифтонгів, де відтворюється через и (як було показано вище): hydr (ο)- ← ὕδωρ τό – вода, huper- ← ὑπέρ – *сильно*, huster- ← ὑστέρη ή – *матка*, сyt- ← κύτος, εος τό – *опуклість, порожнина, урна*, μυel- ← μυελός – *мозок*, cyst- ← κύστις, εως ή – *сечовий міхур*, -odynia- ← ὀδύνη ή – *фізичний чи душевний біль, страждання*, му- ← μύς, μυ- ὀ – *м'яз*, thyreo-, thyro- ← θυρεός ὀ – *камінь* (в «Одісеї» Гомера цей іменник вживається як назва каменя, що служить замість дверей для закривання будь-якого входу), *щит* (у мові Нового Заповіту означає великий, чотирикутний, продовгастий щит) [Вейсман с. 616], руel- ← πύελος ή – *досл. корито, ванна, чан*, ру- ← πύον τό – *гній*, -lÿsis ← λύσις εως, ή – *розв'язування, звільнення, розпад*.

У грецькій мові голосні поділяються на довгі і короткі. Тобто існує довге «е», яке передається через голосний η (ета) та коротке «е», якому відповідає голосний ε (епсилон). Друга пара – це довге і коротке «ο», ω (омега) і ο (омікрон) відповідно. Фонетичні можливості латинської мови не дозволяють графічно відобразити ці відмінності. Тому грецька ω (омега) в латинській мові передається через o: chlor- ← χλωρός – *зелений*, chromat-, chrom- ← χρώμα – *колір*, gloss- ← γλῶσσα, γλῶττα – *язик*, oophor- ← ὄοφορον – *яєчник*, oo- ← ὄον, або ὄιον τό – *яйце*, phot- ← φῶς, φωτ- τό – *світло*, somat- ← σῶμα, ἄτος τό – *тіло*, zo- ← ζῶον τό – *жива істота, тварина*. Грецькій η (ети) відповідає латинське e: aer- ← ἀήρ, ἀέρος τό – *повітря*, -cele ← κήλη ή – *грижа, пухлина*, -lepsis ← λήψις, εως ή – *приступ, напад*.

Також слід звернути увагу на постановку наголосу в медичних термінах, оскільки у багатьох випадках виникають певні труднощі при наголошуванні слів. В клінічних термінах грецького походження, що закінчуються на -ia, налогос найчастіше ставиться на передостанній склад, наприклад, nephrectomía, hemiplegía. На третій склад від кінця слова наголос ставиться в кінцевому терміноелементі – ogia: biol'ogia, ophthalmol'ogia.

Латинські та грецькі слова і терміноелементи є базовими для термінології всіх наук і, насамперед, медицини; вони беруть участь у вічному процесі утворення неологізмів. Ємність та лаконічність латинської та грецької мов дозволяють в одному слові об'єднувати те, що в українській мові доводиться перекладати декількома відповідниками. У своїй повсякденній практиці лікар застосовує від 50% до 80% слів латинського та грецького походження, тому вміння правильно писати і вимовляти медичні терміни грецького походження є показником освіченості та інтелігентності фахівця у сфері медицини.

Список літератури:

1. Зарембо О. С., Тананушко К. А. Древнегреческий язык: Учеб. пособие. – Мн.: БГУ, 2006 (интернет-версия). Режим доступа: <http://graecolatini.narod.ru>
2. Dorland's Illustrated Medical Dictionary. 32 nd edition. Isevier Health Sciences, 2011. – P. XXIII-XXVI.
3. Вейсман А. Д. Греческо-русский словарь. Репринт V-го издания 1899г. – Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина. – 2006. – 1370 с.
4. Місяць Н., Білоус В., Білоус А. Про укладання латинсько-українського офтальмологічного словника-довідника / Українська термінологія і сучасність. – Київ. – НАН України. – 1998. – С. 219-223.

Для узагальнення наводимо таблиці.

Таблиця 1

Грецький алфавіт і його латинська транслітерація

Грецька буква	Назва	Латинська транслітерація	Грецький приклад	Латинська транслітерація
Α α	alpha	/a/	ἄνθρωπος	anthropologia
Β β	beta	/b/	βίος	biologia
Γ γ	gamma	/g/	γαστήρ	gastritis
Δ δ	delta	/d/	δέρμα	dermatitis
Ε ε	epsilon	/e/	ἐγκέφαλος	encephalopathia
Ζ ζ	dzeta	/z/	ζῷον	zoologia
Η η	eta	/e/	ἥπαρ	hepatomegalia
Θ θ	theta	/th/	θώραξ	pneumothorax
Ι ι	iota	/i/	ιστός	histologia
Κ κ	kappa	/c (k)/	κράνιον	cranium
Λ λ	lambda	/l/	λάρυγξ	larynx
Μ μ	mi	/m/	μεμβράνα	membrana
Ν ν	ni	/n/	νεῦρον	neuron
Ξ ξ	ksi	/x/	ξηρός	xeroderma
Ο ο	omikron	/o/	ὄργανον	organum
Π π	pi	/p/	πλευρά	pleura
Ρ ρ	ro	/rh/	ῥεῦμα	rheuma
Σ σ ς (кінцева)	sigma	/s/	σῶμα	somatotrop
Τ τ	tau	/t/	τραχεΐα	trachea
Υ υ	upsilon	/y/	ὑπνος	hypnoticum
Φ φ	phi	/ph/	φωνή	phonendoscop
Χ χ	khi	/ch/	χρόνος	chronicus
Ψ ψ	psi	/ps/	ψυχή	psychosomaticus
Ω ω	omega	/o/	ὄτα	otitis media

Таблиця 2

Грецькі буквесполучення з латинською транслітерацією

Грецьке буквесполучення	Латинська транслітерація	Грецький приклад	Латинська транслітерація
αι	ae	αἰτία	aetiologia
ει	ei	χεῖλος	acheilia
οι	oe	ὁμοίος	homoeopathia
ου	u	οὔρον	
urologia			
αυ	au	γλαυκός	
glaucoma			
ευ	eu	πλευρόν	pleuritis
γγ	ng	ἀγγεῖον	angiographia
γκ	nc/nk	ἀγκύλος	ankylosis

5. Нечай С. В. Латино-український (-руський або -русинський) медичний (лікарський) словник. Українське лікарське товариство у Києві, Благодійний фонд «Третє тисячоліття». – К.: УЛТК: Фонд ТТ. – 2000. – 296 с.
6. Таран З. Місце греко-латинських запозичень в українській медичній термінології. / Українська термінологія і сучасність. – Київ – НАН України. – 1997 – С. 93-95.
7. Краковецька Г. О. Деякі проблеми унормування українських відповідників латинських медичних найменувань / Українська термінологія і сучасність. – Київ – НАН України – 1997. – С. 146-148.
8. Світлична Є. І., Толоч І. О. Латинська мова. Підручник. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 440 с.

Гуцол М.І., Савчук Г.А.

Івано-Франківський національний медичний університет

ТРАНСЛИТЕРАЦИЯ ДРЕВНЕГРЕЧЕСКИХ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ЭЛЕМЕНТОВ В ЛАТИНСКОЙ МЕДИЦИНСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Аннотация

В статье проанализированы механизмы передачи греческих словообразовательных элементов в латинском языке (на материале латинской медицинской терминологии).

Ключевые слова: латинская медицинская терминология, греческие словообразовательные элементы, транслитерация, клинический термин.

Hutsol M.I., Savchuk H.O.

Ivano-Frankivsk National Medical University

TRANSLITERATION OF ANCIENT GREEK WORD-FORMATION ELEMENTS IN LATIN MEDICAL TERMINOLOGY

Summary

In the article were analyzed the mechanisms of reflection of the Greek word-formation elements in Latin language (on material of Latin medical terminology).

Keywords: Latin medical terminology, Greek word-formation elements, transliteration, clinical term.